
BİR SİĞINAK YERİ OLARAK TÜRKİYE

Alman Araştırmacıların 1933-1945 Göçü*

Regine Erichsen

Çev. Doç.Dr. Ali Osman ÖZTÜRK**

Nasyonal Sosyalist Almanya'yı terketmeye zorlanan birçok bilim adamı, ABD'ye ve İngiltere'ye göç etti. Bilim adamlarının Türkiye'ye göç edişleri ve buradaki araştırmalara ve eğitim-öğretime olan katkıları, şimdiye dek pek az dikkate alınmıştır.

Ana dili Almanca olan göçmen bilim adamlarının 1933'ten 1945'e kadarki çalışmaları, fizikçi Albert Einstein, Max Born, James Franck'ın ABD ve İngiltere'de gerçekleştirdikleri gibi, yenilikçi araştırma sonuçlarıyla bilinir. Gelişmekte olan ülkelere giden göçmenlerin ise farklı bir etkisi olmuştur. 64'ü hekim olan 200 kadar bilim adamı, 1933'ten itibaren Türkiye'ye göç etmişlerdir. Bu göçmenler Türkiye'de, o zamanlar araştırmalarda öncü bir konuma sahip Berlin, Breslau, Viyana ve Prag ekollerini temsil ediyorlardı. Bunların tıp eğitimi ve araştırmalarındaki ortak çalışmaları, Türk hekimliğini uluslararası bir düzeye taşımış ve Türk sağlık çalışmalarına Avrupa standardının girmesine sebep olmuştur. Bilim ve teknoloji transferi konusunda istekli olan Türk Devleti, ırkçı ve siyasal nedenlerle takibata uğrayan bilim adamlarını, bunların teknisyen kad-

* Bu yazı **Forschung. Mitteilungen der DFG**, 2-3/ 95, s. 33-35'den Türkçeleştirilmiştir.

** S. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

rolarını ve yardımcı personeli ile aile üyelerini, Nazi makamlarının müdahalesinden olabildiğince korumuştur. Buna karşın, rejimin bazı ırkçı tedbirleri ta Türkiye'ye kadar uzanıyordu. Türkiye göçmenleri de, nihayet 1944'de Alman vatandaşlığından çıkarıldılar. Bu husus bir yana, Alman hekimler ve göçmen meslektaşları, Türk-Alman ortak tarihindeki faaliyetleriyle, Türkiye'nin Batılı ekonomi ve savunma blokuna katılmasında ve Türk-Alman ilişkilerinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra pekişmesinde katkıda bulunmuşlardır.

Türkiye'ye kaçan tıp profesörleri, göçmenlik yaşamlarının ilk aşamasını, kendi kader arkadaşlarıyla birlikte paylaştılar. Nasyonal sosyalist Hitler rejiminin aldığı ilk ırkçı politika önlemlerinden biri, meslek memurluğunun yeniden yürürlüğe konulmasıydı. 1933'ten başlayarak, Almanya'da 1500 ilâ 2000 kadar Yahudi bilim adamı ya da istenmeyen kişi, mesleklerinden uzaklaştırıldı. O zamanların rayh sınırları içindeki üniversite belgelerinde ve açık arşivlerdeki dosyalarda, Türkiye'ye göç etmiş tıp adamlarının tarihçesi hakkında bilgi bulunabiliyor. Buradaki dökümanlar, nasyonal sosyalist iktidar mekanizmasının, üniversitelerdeki sempatizanlarının eline, yarışamayacakları rakiplerini alt etmek için, ne tür imkânlar verdiğini gösteriyor. Nazi Devleti'ne kayıtsız şartsız girişle ilgili kanunun 4. paragrafı, ihbarcılığa kapıları ardına kadar açıyordu; farmakolog Werner Lipschitz gerçi Yahudi asıllı idi, ancak istisnai yasal bir düzenleme uyarınca Frankfurt Üniversitesi'ndeki faaliyetini sürdürüyordu. Buna karşın eski öğrencisi Otto Girndt, O'nun hakkında, Führer için kötü sözler sarfettiği söylentisini çıkarınca, mesleğinden el çektilirdi. Lipschitz Türkiye'ye gitti, Girndt ise O'nun yerine geçti. Yurt dışında iş arayan bilim adamlarının göç yolu, göç edilmek istenen ülkelerin isteğine göre belirleniyordu. İş arayanlarla söz konusu ülkelerin ilgi alanları ve iş teklifleri arasında aracılık yapanlar, Londoner Academic Assistance Council [Londra Akademik Yardım Konseyi] (daha sonra: Society for the Protection of Science and Learning [Bilim ve Eğitimi Koruma Cemiyeti]) veya Züricher Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler im Ausland [Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları İçin Acil Yardım Cemiyeti] gibi yardım kuruluşlarıydı. Bu kuruluşların yazışma dosyaları, genç, henüz adı duyulmamış bilim adamlarının seçimi ve adayların teklif edilen iş yerlerine dağıtımında uyulan değerlendirme kriterlerini göstermektedir. Türk üniversitelerinin iyi ödeme koşulları ve genç bilim adamlarının akademik faaliyetlerini sürdürme imkânı bakımından, Türkiye, Almanya'nın komşusu Avrupa ülkelerine, ABD'ye ve İngiltere kolonilerine kıyasla oldukça uygun bir göç ülkesiydi. Türkiye, esas itibarıyla, kariyerlerinin yarısını tamamlamış bilim adamlarını kabul etti. Bu bilim adamları, meslektan men edilme aşamasında Almanya'da, üniversitelerdeki hocalarının yerine geçmek üzereydiler. Bunlardan bir kaç için, daha sonra Türkiye'de yeni kürsüler kurulmuştur.

Peki, bu göçmenler maharetlerini Türkiye’de nasıl geliştirebileceklerdi? Türk dökümanlarına göre, Almanca ana dilli bu göçmenler sayesinde, tıp alanında üç türlü bilim transferi gerçekleşti. Uluslar arası bilim tarihinde şayet bir bilim dalı henüz “genç” idiyse, bu durumda bu bilim dalının Türkiye’deki temsilcisi, branşının gerektirdiği planları gerçekleştirilmede sorunlarla karşılaşmıyordu. Gerçi, bilim transferi projesiyle ilgilenen Türk makamları, o zamanlar tıp sahasındaki her türlü gelişmenin Türkiye’ye aktarılmasına önem veriyorlardı. Bilgisizlik ve karar mercilerindeki rekabet korkusu, branşlaşmış meslek perspektifine yönelik olmayan eğitimin yetersizliği, özel branşın, yüksek öğrenimdeki araştırma ve öğretim mekanizmasının entegre edilmemiş olması, kuruluş çalışmaları için engel oluşturmuyordu. Frankfurtlu Friedrich Dessauer, bu şekilde temellerinin atılmasına katkıda bulunduğu biyofizik dalının temsilcisi olarak Türkiye’den İsviçre’ye göç edinceye kadar süren üç yıllık faaliyet döneminde İstanbul Üniversitesi bünyesinde Biyofizik Enstitüsü’nün kurulup açılmasını başarmıştır. Ancak O’nun halefi Viyanalı röntgenolog Max Sgalitzer, önce Türk röntgen teşhisi geleneklerini de dikkate alarak, Türk tıbbını, modern biyofizik gelişmelerine yaklaştırmıştır. Dessauer ve Sgalitzer’in öğrencisi olan Tefik Berkman, “Türk radyolojisinin babası” sayılmaktadır.

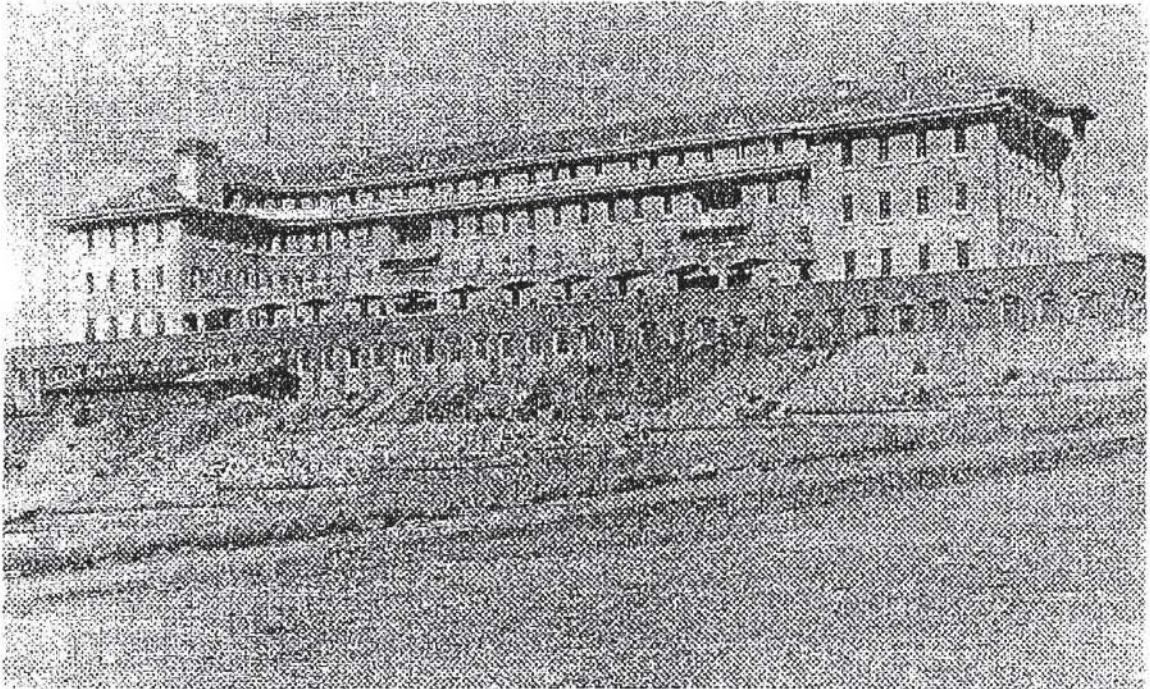
Branşları, Türk sağlık işlerinin kuruluşu için özel önem arz eden hekimlerin verimli bir şekilde çalışması için iyi imkânlar vardı. Ama ön koşul, bu kişilerin öncü bir ruh taşımalarıydı. Bu şekilde devlet, Düsseldorflu pediatri profesörü Albert Eckstein’a Ankara’daki Numune Hastanesi’nin çocuk bölümüne tayin edildikten sonra 1935’de, Türk çocukları için belli bir bölgeyi kapsayan sağlık koruma tesisi görevini verdi. Kızamık, difteri ve çiçek gibi klasik çocuk hastalıkları, Türkiye’nin hijyenik ve iklim koşullarında Avrupa’da bilinen görünümünü vermiyordu. Türkiye’deki çocuk ölümlerinin ana nedeni ilk aylardaki beslenmeye bağlı hastalıklar değil, aksine sıtma ve sayısız ölümlere yol açan bulaşıcı bağırsak hastalıklarıydı. Eckstein, koruma ve terapi önlemlerini yürürlüğe koymadan evvel, öncelikle Türkiye’de görülen çocuk hastalıklarının türü, ortaya çıkışı ve yayılması üzerine kapsamlı soruşturma-araştırma yapmak zorunda kalmıştı. Türkiye’deki konjenital sıtma üzerine yaptığı çalışmaları sayesinde, sıcak ülkelerdeki hastalıklar alanında uluslar arası bir ün kazandı. Türkiye’deki onbeş yıllık çalışmaları sonucunda, çocuk ölümlerini % 20’den % 12’ye düşürmeyi başardı. O’nun öğrencilerinden biri olan pediatri İhsan Doğramacı, Ankara’da ilk modern çocuk hastanesini yaptırdı ve orada ikinci bir üniversite kurdu.

Türkiye’deki tıp uzmanlarının başarılı sonuçlar alması için, bölgesel araştırmalarda öncü çalışmalar ve bunların uygulanması, yegane ön koşul değildi. Bazı göçmen bilimciler, eski araştırmalarını devam ettirdiler ve asistanlarıyla araştırma timleri oluşturdular. Bu şekilde konularını ve araştırma üsluplarını

daha sonraki Türk haleflerine aktardılar. Böylelikle, Frankfurt'tan Türkiye'ye göç eden ve bakteriyoloji araştırmalarıyla Almanya'da iken Paul Ehrlich ödülünü kazanan mikrobiyolog Hugo Braun, İstanbul'da eski işini sürdürdü. Türk ve Alman çalışma arkadaşları bu sahada önemli başarılar elde ettiler. Türk öğrencisi Ekrem Kadri Unat, Türk parazitolojisinin kurucusudur.

Her branştan göçmen bilim adamları 1933'ten itibaren yeni kurulan Türk sanat ve bilim kurumlarında görev üstlenmişlerdir. Özetle; Alman hekimlerinin Türkiye'ye göçü, toplu görevlendirilme ve yurt dışındaki göçmenlerin grup çalışması için emsalsiz bir örnektir.

(Bu proje D[eutsche] F[orschungs] G[emeinschaft] tarafından "Bilim Göçü" araştırma programı çerçevesinde desteklenmiştir.)

Resim 1. Albert Eckstein'in 1935'de çocuk bölümü şefliğine atandığı Ankara Numune Hastanesi

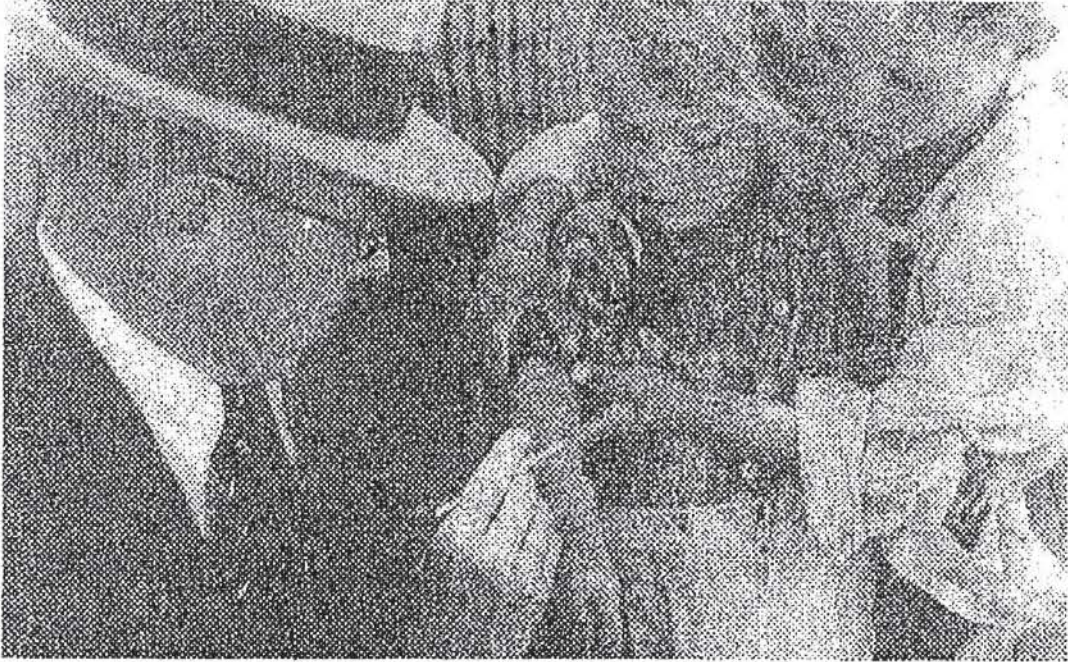
Resim 2. Biyofizik dalında Türk tıbbını modernize eden Viyanalı Max Sgalitzer

Resim 3. Türkiye'de Ruhr bakterilerini ve diğer hastalık mikroplarını araştıran Frankfurtlu göçmen mikrobiyolog Hugo Braun.

Resim 4. Friedrich Dessauer ve Max Sgalitzer'in öğrencisi olan Tefik Berkman, Türk Radyolojisinin babası sayılır.

Resim 5. Sitmanın teşhisi ile ilgili çalışması sayesinde A. Eckstein uluslar arası ün yapmıştır.